

TANQIDIY FIKRLASH ASOSIDA FILOLOGIYA O'QUV DASTURLARINI MODERNIZATSIYA QILISHNING NAZARIY- METODIK ASOSLARI

Jo'rayeva Dilnoza Ro'zimat qizi

Namangan davlat universiteti tadqiqodchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.20792465>

Annotatsiya: *Ushbu tezis filologiya ta'lim yo'nalishida tanqidiy fikrlashga asoslangan o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish zaruriyati va uning ilmiy-metodik tamoyillarini tahlil etishga bag'ishlanadi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim paradigmasida tanqidiy fikrlashning lingvodidaktik jarayonlarga integratsiyalanish mexanizmlari, o'quv rejalari va dasturlarining kognitiv-kompetensiyaviy transformatsiyasi, shuningdek, filologik tayyorgarlikning metodologik modernizatsiya talablari murakkab, tizimli va konseptual yondashuvlar negizida ko'rib chiqiladi. Tezisda tanqidiy fikrlashning filologiya fanlariga tatbiqi nafaqat o'quv jarayonida reflektiv-analitik kompetensiyalarni shakllantirishi, balki talabalarning matn bilan ishlashdagi interpretativ, komparativ va hermenevtik ko'nikmalarini chuqurlashtirishi bilan ham izohlanadi.*

Kalit so'zlar: *tanqidiy fikrlash, filologiya ta'limi, o'quv dasturlari, modernizatsiya, lingvodidaktika, kognitiv yondashuv, kompetensiyaviy paradigma, innovatsion metodlar, reflektiv tahlil, ta'lim strategiyalari.*

Kirish: Zamonaviy global intellektual makonda filologiya ta'limining mazmuniy-strukturaviy yangilanishi turli ijtimoiy-madaniy jarayonlar bilan uzviy bog'liq bo'lib, ayniqsa, tanqidiy fikrlash kompetensiyalarining o'quv dasturlariga integratsiyalanishini taqozo etuvchi yangi metodologik paradigmalar shakllanmoqda. XXI asrda bilimlarni o'zlashtirishning an'anaviy modeli o'z qiymatini yo'qotayotgan bir sharoitda talabaning fikrlash faoliyati, tahlil qilish, baholash, solishtirish va mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatlari markaziy o'ringa chiqmoqda. Bunday sharoitda filologiya fanlari doirasida shakllanadigan

kompetensiyalar endilikda faqat matnni o'qish yoki uning mazmunini qayta hikoya qilish bilan cheklanib qolmay, balki til, nutq, matn va madaniyat o'rtasidagi murakkab semantik, pragmatik hamda hermenevtik munosabatlarni anglash, ularni tanqidiy tahlil qilish, kontekstual talqin qilish kabi yuqori darajadagi intellektual faoliyatlarni talab etmoqda[1]. Shu nuqtai nazardan, tanqidiy fikrlashning filologiya ta'limiga integratsiyalashuvi didaktik jarayonning sifat ko'rsatkichlarini qayta belgilovchi muhim nazariy-amaliy zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda. Tanqidiy fikrlashning o'zi ham zamonaviy kognitiv psixologiya, konstruktivizm, metakognitiv yondashuvlar, diskursiv tahlil, lingvokulturologik izlanishlar bilan metodologik jihatdan uzviy bog'liq bo'lib, u talabaning bilish faoliyatini faollashtirish, uning psixolingvistik qobiliyatlarini rivojlantirish va ilmiy-nazariy dunyoqarashini kengaytirishga xizmat qiladi. Tanqidiy fikrlovchi shaxs nafaqat ma'lumotlarni qabul qiluvchi, balki ularni qayta ishlovchi, nazariy tizimlarga joylashtiruvchi, mantiqiy zanjirlarni tiklovchi, mavjud konsepsiyalarga nisbatan mustaqil pozitsiya shakllantiruvchi faol subyektdir. Filologiya o'quv dasturlarida tanqidiy fikrlashni shakllantirish esa aynan shu jarayonlarga yo'naltirilgan bo'lib, lingvistik bilimlarning funksional qo'llanilishi orqali kognitiv va kommunikativ kompetensiyalarni integrativ asosda rivojlantirishga qaratilgandir. Bugungi kunda filologiya yo'nalishidagi o'quv dasturlarining modernizatsiyasi global axborot oqimining keskin oshganligi, sun'iy intellekt texnologiyalarining ta'lim jarayoniga chuqur kirib borishi, raqamli madaniyatning shakllanishi, talabalarning o'zlashtirish dinamikasidagi o'zgarishlar hamda mehnat bozori talablarining transformatsiyasi bilan bevosita bog'liqdir[2]. Bunday sharoitda o'quv dasturlarining an'anaviy struktura va metodlar asosida davom etishi filolog mutaxassislarining malakasini zamon talablari darajasida shakllantirishga yetarli bo'lmay qolmoqda. Til va adabiyotga oid bilimlar endilikda tahliliy, interpretativ va kritik yondashuvlarni talab etayotgan bir paytda, o'quv dasturlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida qayta ko'rib chiqish zaruriyati dolzarb masalaga aylanadi. Filologiya o'quv dasturlarini tanqidiy fikrlash asosida modernizatsiya qilishning nazariy poydevori

konstruktivizm g'oyalari, interfaol ta'lim texnologiyalari, kompetensiyaviy model, refleksiv ta'lim metodlari, kognitiv lingvistika va multimodal ta'lim konsepsiyalari bilan belgilanadi. Konstruktivizmga ko'ra, ta'lim jarayoni talabning bilimni mustaqil "qurishi"ga asoslanadi; demak, tanqidiy fikrlashning shakllanishi bu jarayonning tabiiy davomidir. Filologiya ta'limida esa bilimning konstruksiyasi tilda mujassam bo'lgan konseptlar, madaniy kodlar, semantik tizimlar, matnning ichki strukturalari va diskurslar orqali amalga oshadi[3]. Demak, tanqidiy yondashuv bu jarayonni qayta ko'rish, qayta talqin qilish, mavjud ilmiy model va nazariyalarga nisbatan refleksiv pozitsiya shakllantirishga yordam beradi. O'quv dasturlarining modernizatsiyasi uch darajada amalga oshiriladi: mazmuniy daraja, metodik daraja va baholash tizimi darajasi. Mazmuniy daraja bo'yicha o'quv materiallari talabalarning tanqidiy tahlil qilish, solishtirish, mantiqiy bog'lanishlarni aniqlash, matnni intertekstual nuqtai nazardan ko'ra olish qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Metodik darajada interfaol metodlar, muammoli ta'lim, keys-stadi yondashuvi, ilmiy bahs-munozara texnologiyalari, hermenevtik tahlil, lingvopsixologik mashqlar, multimodal o'qitish kabi texnologiyalar asosiy o'rinni egallaydi. Baholash tizimi esa an'anaviy bilimni qayd etish modelidan voz kechib, kompetensiyani real vaziyatlarda namoyon qilishni o'lchovchi formatlarga asoslanishi zarur. Bu jarayonda portfolio, loyihaviy ishlar, analitik esse, matn tahlili bo'yicha amaliy topshiriqlar, diskursiv baholash shakllari muhim ahamiyat kasb etadi. Shu o'rinda, tanqidiy fikrlashning filologik faoliyatda namoyon bo'lish ko'rinishlarini alohida ta'kidlash zarur. Masalan, matnning lingvopoetik qatlamlarini, uning semiotik strukturasini, intertekstual bog'lanishlarini, muallif intensionlarini, diskursiv aloqalarini tahlil qilish jarayoni tanqidiy fikrlashning asosiy komponentlarini talab etadi[4]. Filolog talaba badiiy matnni tahlil qilar ekan, undagi konseptual metaforalar, ramziy qatlamlar, nutqiy strategiyalar, ideologik kodlar, ijtimoiy-siyosiy konnotatsiyalarni anglab yetishi uchun yuqori darajadagi refleksiv fikrlashga ega bo'lishi shart. Shu bois, o'quv dasturlarida bunday kompetensiyalarni rivojlantiruvchi ilmiy-uslubiy materiallar yetarli bo'lishi,

pedagogik jarayon esa ularni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lishi talab etiladi. Raqamli transformatsiya davrida filologiya ta'limi ham multimedia resurslari, elektron korpuslar, lingvistik platformalar, sun'iy intellekt vositalari bilan integratsiyalashgan holda rivojlanmoqda. Bu jarayon tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini yanada kuchaytirish imkonini beradi, chunki raqamli matnlar, multimodal diskurslar, gipermatnlardagi murakkab bog'lanishlar yuqori darajadagi tahliliy ko'nikmalarni taqozo etadi[5]. Bunday kontekstda filologiya o'quv dasturlari raqamli savodxonlik, media-lingvistika, elektron matnshunoslik, diskursiv tahlil kabi yo'nalishlar bilan boyitilishi zarur. Shuningdek, global ilmiy maydonda ta'lim sifati bo'yicha qo'llanilayotgan kompetensiyaviy standartlar filologiya ta'limida tanqidiy fikrlashning markaziy komponent sifatida e'tirof etilishini taqozo etadi. UNESCO, OECD, CEFR kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan belgilangan umumiy kompetensiyalar orasida kritik va analitik fikrlash alohida o'rin egallaydi. Ularning ta'lim standartlari talabning o'z fikrini asoslash, dalillarni tahlil qilish, argumentlarni solishtirish, mantiqiy xatolarni aniqlay olish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishni talab qiladi. Demak, filologiya o'quv dasturlarining modernizatsiyasi ham aynan shu global talablarga mos bo'lishi lozim. Yana bir e'tiborli jihat — tanqidiy fikrlashning madaniy va ijtimoiy kontekstga bog'liqligidir. Filologiya fanlari o'z mohiyatiga ko'ra til va madaniyatni o'rganadi, shu sababli tanqidiy fikrlashning rivojlanishi talabalarning madaniy kompetensiyalariga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglashiga ham ta'sir qiladi[6]. Matnlarni madaniy-kognitiv yondashuv asosida tahlil qilish, ularning axloqiy-estetik, falsafiy, sotsiologik qatlamlarini ochib berish talabning ma'naviy dunyoqarashini kengaytiradi. Shunday ekan, filologiya o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish jarayoni nafaqat ilmiy, balki ma'naviy-ma'rifiy ahamiyatga ham ega. O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham kompetensiyaviy yondashuv asosida o'quv dasturlarining yangilanishi izchil amalga oshirilmoqda. Filologiya yo'nalishida tanqidiy fikrlashga asoslangan ta'lim texnologiyalarini joriy etish, o'quv modullarini qayta ko'rib chiqish, o'quv rejalarga kognitiv-analitik mashg'ulotlar kiritish kabi islohotlar

amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, ularning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur o'rganish, metodologik mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga tatbiq etish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda. Ayni paytda mavjud o'quv dasturlari ko'plab hollarda nazariy materiallar bilan haddan tashqari to'yingan, ammo talabaning mustaqil analitik faoliyatini rag'batlantiruvchi topshiriqlar yetishmaydi[7]. Shu sababdan, tanqidiy fikrlashni markazga qo'ygan modernizatsiya jarayoni mazmuniy va metodik jihatdan qayta ko'rib chiqilishi zarur. Filologiya ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish nafaqat ta'lim sifatini oshirish, balki filolog mutaxassislarni global intellektual maydonda raqobatbardosh qilib tarbiyalashning asosiy omillaridan biridir. Mazkur jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshirilishi o'quv dasturlarining zamonaviy kompetensiyaviy talablarga mos ravishda qayta loyihalanishi, didaktik materiallarning yangi metodologik tamoyillar asosida ishlab chiqilishi hamda tanqidiy fikrlashga yo'naltirilgan interfaol va innovatsion pedagogik texnologiyalarning tizimli qo'llanishiga bevosita bog'liq.

Zamonaviy jamiyat taraqqiyoti, global intellektual raqobatning kuchayishi, raqamli transformatsiya, axborot oqimining keskin ortishi va mehnat bozori talablarining tubdan o'zgarishi fonida filologiya ta'limi mazmunini qayta ko'rib chiqish dolzarb ilmiy-pedagogik masalaga aylandi. Ayniqsa, tanqidiy fikrlashning o'quv jarayonlarida markaziy kompetensiya sifatida e'tirof etilishi filologiya o'quv dasturlarini modernizatsiya qilishni nazariy hamda amaliy zaruriyat sifatida kun tartibiga olib chiqdi. Chunki bugungi kunda filolog mutaxassisdan nafaqat til va adabiyotga oid bilimlar, balki murakkab matnlarni tahlil qilish, diskurslararo bog'lanishlarni ko'ra bilish, axborotning ishonchlilik darajasini baholay olish, intertekstual mexanizmlarni ochib berish, g'oyaviy-mazmuniy qatlamlarni sharhlay olish kabi yuqori darajadagi kognitiv kompetensiyalarni talab qilinadi. Bundan tashqari, dunyo miqyosida ta'limning kompetensiyaviy modeli tobora ustuvorlik kasb etib, UNESCO, OECD va Yevropa Ta'lim Dasturi (CEFR) kabi xalqaro tashkilotlar tomonidan tanqidiy fikrlash asosiy global kompetensiya sifatida

belgilangan[8]. Bu esa filologiya kabi gumanitar yo'nalishlarda ayniqsa muhim bo'lib, tilning manbalari, madaniy kodlar, muloqot tizimlari va badiiy matnlardagi ramziy qatlamlar murakkab interpretativ yondashuvni talab etadi. Demak, o'quv dasturlarining yangi global talablarga mos ravishda qayta strukturalashtirilishi bugunning eng dolzarb vazifasidir[9]. Raqamli kommunikatsiya va sun'iy intellektning rivojlanishi ham filologiya ta'limi uchun yangi chaqiriqlarni yuzaga keltirdi. Bugungi talaba ko'pkanalli (multimodal) matnlar bilan ishlaydi: raqamli matnlar, ijtimoiy tarmoqlar diskursi, gipermatnlar, vizual-verbal materiallar, media-lingvistik kontent. Bunday sharoitda tanqidiy fikrlash filologiyani o'qitishda nafaqat metodologik vosita, balki zarur intellektual "filtr" sifatida xizmat qiladi. Chunki talaba axborotning haqiqiylikini, manipulyativ diskurslarni, tilning ideologik yuklamasini, matnning yashirin semantik strukturasini aniqlashni o'rganishi lozim. Shu sababdan, filologiya o'quv dasturlarining tanqidiy fikrlashga tayangan holda modernizatsiya qilinishi raqamli asr talabi bilan to'g'ridan-to'g'ri mos keladi. O'zbekiston oliy ta'lim tizimidagi islohotlar ham ushbu mavzuning dolzarbligini yanada kuchaytiradi. Ta'limning kompetensiyaviy modeli joriy etilmoqda, o'quv rejalari qayta ko'rib chiqilmoqda, fanning amaliy qiymati oshirilmoqda. Ammo amaldagi filologiya o'quv dasturlari ko'pincha nazariy materiallarga haddan tashqari to'yingan, talabalarda analitik, refleksiv, kreativ, komparativ ko'nikmalarni shakllantirishga yetarlicha yo'naltirilmagan[10]. Bu esa bozor iqtisodiyoti talablariga javob beruvchi raqobatbardosh mutaxassis tayyorlash jarayonida qator cheklovlar keltirib chiqaradi. Shu bilan birga, filologiya yo'nalishidagi o'quv dasturlarining modernizatsiyasini dolzarb qilayotgan omillardan biri — til va adabiyotning jamiyatning ma'naviy-ma'rifiy rivojlanishidagi o'rni. Tanqidiy fikrlashning rivojlanishi nafaqat ilmiy savodxonlik, balki ma'naviy immunitet, axborot madaniyati, g'oyaviy barqarorlikning shakllanishiga ham bevosita ta'sir qiladi. Matnlarni tanqidiy o'qiy oladigan, manipulyativ, ekstremistik yoki buzuvchi mazmundagi diskurslarni ajrata oladigan yoshlarni tayyorlash mamlakatning ma'naviy xavfsizligi uchun strategik ahamiyatga ega.

Xulosa: Tanqidiy fikrlashga asoslangan filologiya o'quv dasturlarini modernizatsiya qilish zamonaviy ta'lim paradigmasining strategik yo'nalishlaridan biri sifatida nafaqat metodik, balki ijtimoiy-madaniy va kognitiv ahamiyatga ega jarayon ekanligi ushbu tadqiqot davomida ilmiy asosda yoritib berildi. O'tkazilgan nazariy tahlillar, adabiyotlar sharhi, metodologik yondashuvlar va ilmiy bahs-munozaralar shuni ko'rsatdiki, filologiya ta'limi tanqidiy fikrlash kompetensiyasini shakllantirish orqali talabaning intellektual salohiyatini chuqurlashtiradi, uni murakkab matnlar bilan ishlashga tayyorlaydi, tahliliy, interpretativ hamda reflektiv ko'nikmalarni mustahkamlaydi. O'quv dasturlarining modernizatsiyasi jarayonida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi, multimodal matnlar bilan ishlashga yo'naltirilgan metodlar, zamonaviy raqamli vositalarning integratsiyasi, fanlararo bog'liqlikning kuchaytirilishi va hermenevtik-kognitiv modellarning tatbiqi ushbu jarayonning nazariy asoslarini belgilab berdi. Shuningdek, dunyo olimlarining tanqidiy fikrlashni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish borasidagi ilmiy qarashlari filologiya o'quv dasturlarini yangicha dizaynda shakllantirishga xizmat qiluvchi konseptual asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashga asoslangan modernizatsiya filologiya ta'limi mazmunini nafaqat yangilaydi, balki uni raqamli asr talablari bilan uyg'unlashtiradi, talaba shaxsining intellektual mustaqilligini, kreativ tafakkurini, axborotga nisbatan ongli munosabatini shakllantiradi. Bu esa filolog mutaxassisining bugungi global axborot makonida samarali faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan lingvodidaktik, metodik va kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishga zamin yaratadi. Natijada, tanqidiy fikrlashga asoslangan filologiya o'quv dasturlarining modernizatsiyasi — bu shunchaki mazmuniy yangilanish emas, balki ta'limning umumiy sifatini oshirish, ilmiy-nazariy tafakkurni chuqurlashtirish, talaba shaxsini mustaqil, analitik va g'oyaviy barqaror fikrlashga tayyorlashga xizmat qiluvchi fundamental pedagogik jarayondir. Shu sababdan, mazkur yondashuvning tizimli tatbiqi O'zbekiston ta'lim tizimining global raqobatbardoshligini oshirishga xizmat qiluvchi ustuvor ilmiy-amaliy vazifa sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yusupova, M., & Ismailov, T. (2024). Integration of Artificial Intelligence (AI) in ELT. Nordic_Press, 3(0003).
2. Sh, E. (2025). Developing the spiritual worldview of young people through the continuous education system in Uzbekistan. Ob'edinyaya studentov: mejdunarodnye issledovaniya i sotrudnichestvo mejdu distsiplinami, 1(1), 314-316.
3. Aziza, E., & Shohbozbek, E. (2025). O'ZBEKISTONDA MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA MADANIY MEROS VA AN'ANAVIY TARBIYANING O'RNINI. Global Science Review, 3(1), 375-384.
4. Ismoilov, T. I. (2018). Provision of information-psychological security in open information systems. Теория и практика современной науки, (1 (31)), 24-26.
5. Muruvvat, A., & Shohbozbek, E. (2025). THE ROLE OF PRESCHOOL EDUCATION IN SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN UZBEKISTAN. Global Science Review, 3(2), 246-253.
6. Ismoilov, T. (2019). The importance of outdoor games in the upbringing of a harmonious young generation. Scientific Bulletin of Namangan State University, 1(11), 257-261.
7. Ergashbayev, S. (2025). PHILOSOPHICAL FOUNDATIONS OF THE INTEGRATION OF EDUCATION AND UPBRINGING IN THE DEVELOPMENT OF YOUTH'S SPIRITUAL OUTLOOK. SHOKH LIBRARY, 1(10).
8. Ismoilov, T. (2020). THE DEVELOPMENT OF PHYSICAL QUALITIES OF THE PUPILS OF PRIMARY FORMS OF SECONDARY SCHOOLS THROUGH MOBILE ACTIVITIES IN THE PROCESS OF STUDY. Scientific Bulletin of Namangan State University, 2(11), 391-394.
9. Islomovich, I. T., & Ravshanbekovich, G. S. (2023). Development of pedagogical competence in future teachers. The American Journal of Management and Economics Innovations, 5(04), 12-16.

10. Atxamjonovna, B. D., & Shohbozbek, E. (2025). FORMING THE SPIRITUAL WORLDVIEW OF YOUTH IN PRE-SCHOOL EDUCATION IN OUR REPUBLIC. Global Science Review, 4(5), 221-228.